

בנימין דישראל, אבי השמרנות המודרנית

דוד גלרנטר

בנימין דישראל – הוגה דעות, סופר ופעמיים ראש ממשלת בריטניה – היה "ניאו-שמרן", פשוטו כמשמעו, שהחל את דרכו בשמאל. המחשבה השמרנית אמנם מלווה את החברה התרבותית משחר ימיה, אבל השמרנות המודרנית – כתנועת המונים, כפילוסופיה שאינה נחלתם הבלעדית של האריסטוקרטים והעשירים אלא נחלת הכלל – היא פרי הגותו של דישראל. העובדה שאת השמרנות המודרנית המציא דווקא מדינאי יהודי בן המאה התשע-עשרה מעוררת מחשבה. ומפתיעה עוד יותר היא העובדה שטרם נס ליחה של ההגדרה-מחדש שהציע לשמרנות, וכן שהגותו הפוליטית רלוונטית היום יותר מתמיד.

השמרנות היא היום הכוח החזק והסוחף ביותר בנוף האינטלקטואלי האמריקני. הצעירים חדלו להתלהב ולהתפעם מן המסרים של השמאל, ולאחר שגילו את השמרנות החלו להפיק ממנה הנאה אינטלקטואלית ולהשתעשע ברעיונותיה. אך במה בדיוק מאמינים השמרנים? וכיצד הם מיישבים את

הפרדוקס הטמון לכאורה בשורש מחשבתם, אשר מצד אחד מעריצה את העבר ומצד אחר דוגלת בקדמה ובהנעת החברה אל העתיד תוך מיצוי וטיפוח כל הטוב שבה? ההגדרה שגיבש דישראלי לשמרנות פתרה את הסתירה הזאת – והיא הייתה כה תמציתית וכה משכנעת עד שהפכה לציון דרך במחשבה הפוליטית. כמדינאי, דישראלי עיצב מחדש את פני אירופה; כהוגה דעות הוא נדרש להתמודד עם כמה מן השאלות הפוליטיות, החברתיות והפילוסופיות הסבוכות ביותר: מהי מהותו של שלטון דמוקרטי, מה טיבה של פוליטיקה מפלגתית, וכיצד היהודים משתלבים בתמונה? גם אני "הייתי נושא קולי אל השמים ושואל", אומר גיבור ספרו של דישראלי, טנקרד, "מהי חובה ומהי אמונה? מה עליי לעשות, ובמה עליי להאמין?"¹ התשובות שהציע דישראלי לשאלות אלו ואחרות היו כה בלתי סבירות עד שאפשר היה לבטלן במחי יד אלמלא היו רבות מהן נכונות כל כך.

כמו רוב רובם של הפוליטיקאים המצליחים, היה דישראלי שחקן מחונן ומניפולטור מן המעלה הראשונה, שלא נרתע מלומר דברים שלא בהכרח האמין בהם עד תום; כמו רוב רובם של האנשים המבריקים, קשה לעתים לקרוא את כתביו; וכמו כל הפרלמנטרים המזהירים, הוא היה רב־אמן באתור ולא היה מוכשר ממנו בשליפה מן המותן. בשל כל הסיבות הללו, היסטוריונים נוטים לעתים לשכוח את הכנות ואת הלהט שבהם דיבר כשעסק בנושאים היקרים לו מכל: בריטניה, ממשלת אנגליה, בני־מפלגתו "הטורים" והיהודים. למרבה הצער, האבחנות החשובות שהשמיע בנושאים הללו לא זכו לתהודה הראויה – לא בקרב יריביו ומבקרי, ואף לא בקרב חסידיו, מעריציו ופרשניו.

דישראלי נולד יהודי, אך אביו, יצחק, הטביל אותו לנצרות כשהיה בן שלוש־עשרה, ברגע של זעם. דישראלי האב כעס על שבית הכנסת המקומי התעקש למנותו לתפקיד רשמי וקנס אותו כאשר סירב לעשות כן. יצחק היה איש ספר אמיד. בשנת 1795 הוא פרסם מסה שכותרתה "מאמר על הליכותיה ותבונתה של הדמות הספרותית"², וכן חיבורים קצרים בנושאים מנושאים שונים כמו "תולדות הכפפות"³. החיבורים היו פופולריים מאוד בשעתם ועודם מלאי־חן וקריאים, מעין "חטיפים" ספרותיים ברמה גבוהה. לורד ביירון העריץ את דישראלי האב, וסיפר כי קרא את יצירותיו "לעתים קרובות יותר מאשר את אלה של כל מחבר אנגלי אחר"⁴.

בשונה מאביו, בנימין היה אדם דתי מטבעו והפך בבוא הזמן לנוצרי אדוק. אף על פי כן כמעט כולם ראו בו יהודי, והוא קיבל זאת. ואמנם, למעט במישור התיאולוגי, הוא אכן היה יהודי בכל המובנים. שכן לפי השקפתו של דישראלי,

להיות "יהודי" פירושו להיות שייך לגזע – והוא התגאה בהשתייכות הזאת והגן עליה בקנאות ("הכל גזע", כתב, "אין כל אמת אחרת"⁵). ביסמך תיאר בצורה קולעת את יחסו של העולם אל דישראלי כשזה האחרון היה בשיא כוחו. קנצלר הברזל לא היה אדם שחילק מחמאות בנדיבות יתרה, ואולם, כאשר חזה בדישראלי מנצח במיומנות על בכירי המדינאים האירופיים בקונגרס ברלין בשנת 1878, אמר עליו: "היהודי הזקן הזה, זה האיש"⁶.

זהותו ה"גזעית" היהודית של דישראלי השפיעה עמוקות על השקפת עולמו. מיהדות זו, שאותה אימץ באהבה – אף שלקה בהבנתה – למד רבות: על משמעותם של ההתרסה והכבוד, על ניצחון כנגד כל הסיכויים ועל דאגה לקרובים לך. הוא למד ממנה על נאמנות, על טבעה האמיתי של האריסטוקרטיה ועל חשיבותם האדירה של נכסים רוחניים לא-מוחשיים, שאנשים רציונליסטים, תועלתנים ומודרניסטים אוהבים כל כך לבטל. כל אלה הטביעו בו חותם בל-יימחה ותרמו, באמצעותו, לעיצוב פני הפוליטיקה המודרנית ופני העולם כפי שהוא היום, בשנת 2005.

ב

דישראלי נולד בשנת 1804. כבחור צעיר צבר חובות כבדים שרדפו אותו שנים רבות. במהלך הקריירה שלו כתב כמה רומנים; אחדים מהם הכו גלים וזכו לפרסום – אבל אף לא אחד מהם זכה להצלחה ולתהודה שהייתה מנת חלקו של הרומן שראה אור כשכבר היה בן שישים וחמש, לוֹחֵיר⁷. דישראלי ניסה להיבחר לפרלמנט והפסיד ארבע פעמים עד שנבחר לבסוף בשנת 1837. נאום הבכורה שלו בבית הנבחרים נודע לשמצה. דישראלי היה מצועצע ומנופח, ואם לא די בכך, הוא העז להעליב קודם לכן כמה חברים מקרב האופוזיציה – זאת הייתה בעצם הטעות האמיתית שלו. עוד בטרם סיים את דבריו נבלע קולו בים של קריאות בוז קולניות. את נאומו חתם בהבטחה המפורסמת, שאותה צעק בכל כוחו למען תישמע: "כן, אדוני, ולמרות שעתה אתיישב, יום יבוא ואתה תקשיב גם תקשיב לי!"⁸

כוכבו של דישראלי דרך בפרלמנט ובמפלגה הטורית הודות לכישוריו ולנועזותו, כשהוא הודף בדרכו בהצלחה גילויים לא-מבוטלים, גם אם לא משתקים, של אנטישמיות. כאשר הרוזן מֶדְרֶבִי פרש בשנת 1868 וסוף-סוף

הגיע תורו של דישראלי להנהיג את המפלגה ולהיות ראש ממשלה, התברר שכמה מחבריו הטורים אינם רואים את מעמדו בעין יפה. כהונתו הראשונה כראש ממשלה ארכה אחד-עשר חודשים בלבד. שש שנות "כהונתו המפוארת" החלו בשנת 1874, כאשר היה בן 69 ובריאותו כבר החלה להתרופף. "השלטון נפל לידי בשלב מאוחר מדיי בחיים",⁹ הודה בן-חסותו תומס אדוארד קֶפֶל בזיכרונותיו משנת 1907. בשנת 1876 העניקה לו המלכה ויקטוריה את תואר האצולה "הרוזן מביקונספילד". בשנת 1881 הלך לעולמו. ועם זאת, למרות כל תלאותיו הייתה הקריירה הפוליטית שלו בסופו של דבר ניצחון כה מוחץ, עד ש"מרגע מותו", כלשנו של הלורד רנדולף צ'רצ'יל (אביו של וינסטון צ'רצ'יל), "כל טורי, בפרלמנט או מחוצה לו, בן המעמד הגבוה או הנמוך, עשיר או עני, הכריז בקול, מלמל או ביקש בלבד: 'לו רק היה הלורד ביקונספילד בחיים!'".¹⁰ "חיייו של דישראלי היו רצף אחד ארוך של הפתעות", נכתב באנציקלופדיה בריטניקה משנת 1911, "אך הגדולה מכולן הייתה שלאחר מותו הוא נזכר בידים רבים יותר, לאורך זמן רב יותר, ביתר כבוד וביתר חום מאשר כל מדינאי אחר בשנות שלטונה הארוכות של המלכה ויקטוריה".¹¹

את הקריירה של דישראלי אפשר לסכם, לדעת הלורד רנדולף צ'רצ'יל, במשפט אחד ויחיד: "כישלון, כישלון, כישלון, הצלחה חלקית, כישלון נוסף, ניצחון סופי ומוחלט".¹² אולי המאורע העצוב ביותר בחייו היה מותה של אשתו האהובה והמסורה בשנת 1872, שנתיים בלבד לפני שהחלה סוף כל סוף כהונתו הארוכה והמפוארת.

אך גם אם לא היה נעשה ראש ממשלה, סביר להניח שדישראלי היה מתפרסם ממילא על שהגה את השמרנות המודרנית וכן (לטענת אחדים) את השיטה הדו-מפלגתית במתכונתה המודרנית. וגם אם לא היה מצליח להיבחר לפרלמנט, בכל זאת היה זוכה לתהילה הודות לתרומתו לעיצוב המצפון החברתי של אנגליה – מצפון שאנגליה הנחילה הלאה למערב כולו.

אין ספק אפוא שדישראלי היה מתפרסם גם בדרכים אחרות. רוברט בלייק, שחיבר עליו ביוגרפיה, טען כי שני הרומנים המוכרים ביותר של דישראלי, קווינסבי¹³ וסיביל¹⁴, היו מזכים אותו בפרסום "גם אם לא היה כותב שום דבר אחר ולא היה הופך כלל לשר".¹⁵ גרטרוד הימלפרב קבעה שהיה מטובי הסופרים שעסקו בבעיות חברתיות בתקופה הוויקטוריאנית;¹⁶ וישעיה ברלין כינה אותו "ממציא הרומן המדיני".¹⁷ לעתים לוקים הרומנים שלו בכתיבה רשלנית, אבל במיטבם ניכרת בהם הפרוזה הצלולה והשנונה, חדוות התפיסה והחן של פ' סקוט פיצג'רלד במיטבו, אף על פי שדישראלי, כמו פיצג'רלד, נטה להסתמך

יתר על המידה על כישרונו המבריק ולא להשקיע מאמץ מעבר לכך ("כאשר אני רוצה לקרוא רומן", אמר פעם, "אני כותב אותו")¹⁸.

ונוסף על כל זאת, גם אם לא היה מתפרסם באף אחת מן הדרכים האלה, היו זוכרים אותו בוודאי בזכות שנינותו. כאשר הביאו לו פעם שמפניה בעת ארוחה שכנראה לא הוכנה כראוי, אמר: "תודה לאל, סוף כל סוף משהו חם";¹⁹ בנאום באוקספורד קבע: "האם האדם הוא קוף או מלאך? אשר לי, אני בצד של המלאכים";²⁰ וכאשר שכב על ערש דווי, סירב בנימוס לביקור חוזר של המלכה ויקטוריה, באומרו שכל רצונה הוא שיעביר הודעה לאלברט, בעלה המנוח.²¹ ואולם מעל לכל, ללא קשר לעיסוקו בפוליטיקה מעשית, דישראלי היה נזכר כהוגה דעות שהתמודד בדרכו הייחודית עם כמה מן הבעיות הקשות ביותר של המחשבה המדינית.

ג

איזה מין אדם היה דישראלי? שרה אוסטון, חברת ילדות, סיפרה שהוא היה "אדיב להפליא" (ההדגשה שלה).²² לא היו לו רק כוונות טובות; הוא פשוט היה אדם טוב ובעל חן כובש. לאחר שהמלכה פרסמה כמה רשמים קצרים ממסעה במדינה,²³ הוא כתב מאמר שפתח במשפט "אנחנו אנשי העט, הוד מעלתה..."²⁴ שהותיר רושם רב בעליל על ויקטוריה. ופעם אמר לאשתו, שנשארה ערה עד מאוחר כדי להגיש לו את ארוחת הערב החביבה עליו עם שובו מבית הנבחרים, "יקירתי, יותר משאת רעיה, את כמו פילגש!" אשתו סיפרה על כך לקפל, והוא התרשם "שהיא ראתה בדבר מחמאה גדולה מאוד".²⁵ לעתים קרובות משווים את דישראלי ליריבו הליברלי הגדול ויליאם יוארט גלאדסטון. ואף על פי כן, אין מקום להשוואה זו. גלאדסטון – גם אם היה בעל עומק מחשבה – היה פוליטיקאי מעצם טבעו. דישראלי לעומתו היה איש חזון, שכדי להבינו מוטב להשוותו להוגי דעות כגון ג'ון מילטון או ויליאם בלייק. אמת נכון, הוא לא היה אמן גדול, אבל כמו מילטון ובלייק הוא היה אדם בעל שיעור קומה – ובמובנים מסוימים כל השלושה חשבו באופן דומה. שלושתם היו אשפי השפה האנגלית (דישראלי הצטיין בז'אנר הנאום המאולתר-למחצה בפרלמנט), וכולם כאחד עסקו כמעט באובססיות בנושאים תיאולוגיים, כמו אלוהים והנבואה, או אנגליה והקשר שלה לעם ישראל.

אלה הרואים את דישראל כאנומליה (ראש ממשלה טורי יהודי?), שוכחים בודאי שבמשך תקופה ארוכה התעסקה אנגליה באופן כמעט אובססיבי בתרבות העברית הקלסית. צריך להזכיר להם את טענתו של מילטון, בחיבורו השיבה לון עדן, שלפיה נביאי ישראל הם "בני־אדם שלמדו מן האלוהים עצמו, ומיטיבים הם להורות את כללי הברזל של הממשל הציבורי, בסגנונם המפואר והטבעי, מכל נואמי יוון ורומא".²⁶ וכן יש להזכיר להם את ספרו של ויליאם בלייק, ירושלים,²⁷ העוסק בקשרי הנישואין (שאפשר לפרשם ברבדים רבים) בין ירושלים לאלביון שבאנגליה, וכיצד דימה את עצמו בלייק לאלהו הנביא כשהכריז:

הבו קשתי הזהובה כמו בוערת
הבו חֲצִי, חצי התשוקה
הבו רומחי: עננים היפתחו!
הבו לי רכב האש
לא אשקוט ממלחמת הנפש,
וחרבי לא תנום בידי
עד בוא יום ואת עיר שלם כאן נבנה
על אדמת אנגליה הירוקה והנעימה.²⁸

לצד דמויות כמו בלייק ומילטון, הרגיש דישראלי – בשל עיסוקו התדיר ביהדות ובנצרות, בישראל ובאנגליה – בסביבתו הטבעית. דישראלי ראה בזהות היהודית בראש ובראשונה זהות של לאום וגזע. ואף על פי שהעולם טפל על היהודים, כלשונו, "כל מילת גנאי וכל צורת רדיפה", הם נשארו, לדעתו, "המשפחה האנושית אשר תרמה יותר מכל משפחה אחרת לאושרו של האדם".²⁹ מובן שגם בריטניה הייתה יקרה לו מאוד. "קנאותו לגדולתה של אנגליה הייתה תשוקת חייו",³⁰ העיד הלורד סולסברי, שר החוץ בממשלתו של דישראלי ולימים ראש הממשלה בעצמו. ויעידו על כך גם הדברים שכתב דישראלי בספרו פוקרד, ובהם הוא מביע גאווה על כך ש"יש בקרבנו יותר חופש פוליטי, יותר אושר חברתי, יותר יציבות דתית, ויותר שגשוג חומרי מאשר בכל מדינה אחרת בעולם".³¹

הגאווה הזאת עמדה לא רק ביסוד אופיו של דישראלי אלא גם בבסיס השקפת עולמו. הוא העריץ את האצולה האנגלית, אך באותה מידה היה משוכנע שהוא עולה עליה, אפילו במושגים שלה עצמה. הנושא העיקרי של פוקרד, לדעת ההיסטוריון ססיל רות, הוא "האצולה המובנית בעם היהודי".³² קבל מציין

שדישראלי "האמין שייחוסו המשפחתי עתיק ומפואר כל כך עד שלעומתו נראה אילן היוחסין של המשפחות הוותיקות ביותר בתולדות הנצרות כשתיל בן יומו".³³ "כן, אני יהודי", הצהיר בגאון בפני פוליטיקאי שתקף אותו על רקע זה, "וכאשר אבות אבותיו של האדון הנכבד היו פראי־אדם אכזריים באי שכוח אל, אבותיי שלי היו כוהנים במקדש שלמה".³⁴

זקיפות הקומה היהודית של דישראל, בעיקר אם משווים אותה לשנאה העצמית היהודית המגולמת בקרל מרקס או בנועם חומסקי למשל, כמוה כטבילה במים צוננים ביום חם. מה חבל שאינטלקטואלים יהודים רבים מפחדים כל כך מן המים. טלו, למשל, את ישעיה ברלין, השולף את המירכאות הכפולות כל אימת שהוא מבקש ללעוג לדישראלי על שראה את עצמו כ"מורס אל־על מן ההמון הרוחש", מכוח הגניוס של העם ה"דגול".³⁵ ברלין אמנם הלך לעולמו זה כבר, אבל מאות כמותו מוסיפים לחיות בקרבנו. ומי צריך אנטישמם, כאשר משכילים יהודים כה רבים מייחסים את הישגיו העצומים של עםם ושל בניו לא לגאווה, חלילה, אלא ל"חוסר ביטחון" – מחלה שאותה הם בוודאי מכירים היטב?

גאוותו של דישראלי בבריטניה השפיעה גם על מדיניות החוץ שהנהיג בתור ראש ממשלה. הצלחתו הראשונה בתחום הזה הייתה, על פי אנציקלופדיה בריטניקה, "שיקום הכבוד העצמי הפגוע מאוד של בריטניה".³⁶ דישראלי יצא לקונגרס ברלין כשהוא נחוש בדעתו להעלות שוב את קרנה של בריטניה באירופה ולדאוג שקולה ורצונה יישמעו ויכובדו. ואמנם, עם שובו מן הכינוס הכריז ג'ון רובאק, יריבו לפנים, כי "אנגליה מחזיקה היום במעמד רם לא פחות מכל עת אחרת, וזאת בזכות תבונתו, עוצמתו והתנהלותו של האיש המבוזז שנודע בעבר כבנימין דישראלי ואשר היום אנו מכירים אותו כלורד ביקונספילד".³⁷

אפשר לומר שדישראלי היה "לוחם השוורים של הרוח", אשר אהב והוקיר את הציבור האנגלי כדרך שלוחם שוורים אוהב ומוקיר את השור – אך בה בעת היה נחוש בדעתו להשתלט עליו ולהכפיף אותו לרצונו. שאפתנותו הייתה אדירה וכליתה כמעט את כל מה שנקרה בדרכה. "אין תמריץ טוב יותר", הכריז בטוקרד, "מן הכמיהה למוניטין נאצל".³⁸ כעבור זמן הבין דישראלי שקל לו יותר לטפס "לראש התורן המרוח בשמן" (ביטוי שלו) של הפוליטיקה מאשר להעפיל לצמרת עולם הספרות, ועל כן בחר לייחד את מיטב מרצו לעיצוב המפלגה הטורית הבריטית ולהנהגתה. הוא לא היסס להתריס ולהגן על כבודו. פעם אחת נקלע לוויכוח עם פוליטיקאי אירי שהטיח בו הכפשות אנטישמיות. ומאחר שאותו פוליטיקאי נדר שלא להשתתף עוד לעולם בדו־קרב, קרא דישראלי

תיגר על בנו של האיש. בסופו של דבר נאלצו רשויות החוק להתערב כדי למנוע את הקרב, אך התנהגותו הגאה של דישראל זכתה לשבחים מפיו של הדוכס מוולינגטון, הוא ולא אחר, אשר תיאר אותה כ"דבר הג'נטלמני ביותר ששמע עליו זה זמן רב".³⁹ מה שנראה תחילה לציבור כרדיפה משולחת רסן אחר פרסום ותו לא, התפרש לימים כתעוזה משולחת רסן לא פחות. כאשר נפטר דישראלי, הילל גלאדסטון את יריבו הפוליטי הוותיק על "אומץ לבו".⁴⁰ ואמנם, במובנים רבים הפילוסופיה שלו הסתכמה במטפיזיקה של הגאווה.

ד

בנימין דישראלי הוא אבי השמרנות המודרנית במתכונתה הנוכחית בבריטניה, ואולי אף בעולם המערבי כולו. אבל מדוע היה שמרן מלכתחילה? כיצד התגלגל האיש, "אאוטסיידר" בכל הווייתו, אל ראשות מפלגת הטורים בבריטניה, מפלגה שהקפידה כמעט דרך קבע לקדם רק אנשים "מבפנים"?

לאמיתו של דבר, בתחילה נכנס דישראלי לחיים הפוליטיים כמועמד בלתי-מפלגתי בעל נטיות רדיקליות, ובמובנים מסוימים הוא הוסיף להחזיק בעמדות רדיקליות כל ימי חייו. ואולם, בסופו של דבר הוא נבחר לפרלמנט בתור שמרן, ומאותו יום ואילך נשאר טורי נאמן. מה סלל אפוא את דרכו של סופר יהודי זה – שהתייסר בגלל העוני, שהאמין בדמוקרטיה ושהוקיע בלשון נבואית את עוולות הקיפוח החברתי – אל השמרנות דווקא? ישעיה ברלין הסביר שהשמרנות של דישראלי הייתה מזויפת אך עם זאת לא הייתה צבועה, משום שהוא נִשְׁבֵּה בהצגה שלו עצמו. "הוא היה שחקן והוא ומשחקו נעשו מקשה אחת: המסיכה ותויו פניו היו לאחדים", טען ברלין. "הטבע השני החליף את הראשון".⁴¹ אך ההסבר הזה מוגזם ומתוחכם מדי. נכון, דישראלי היה שחקן; אך הוא היה שחקן שאהב והוקיר את המסורת. מסיבה זו הוא היה מוכרח להיות טורי (והוא כלל לא היה היהודי הראשון, כפי שציין בעצמו, שכיבד את המסורת).

בצעירותו הייתה המפלגה הטורית מפלגתם של בעלי האחוזות הכפריות ושל הכנסייה האנגליקנית; מפלגת הוויגים, לעומתה, הייתה מזוהה עם הפוריטנים שיצאו נגד הכנסייה האנגליקנית, עם ערי הסחר ומרכזי הייצור שלה ועם לונדון, עיר הבירה הגדולה. ואולם, חוק הרפורמה שנחקק בשנת 1832

העלה את בריטניה לראשונה על הדרך לדמוקרטיה אמיתית ושינה את פני הפוליטיקה.

לפני 1832 הייתה המפלגה השמרנית של בריטניה מפלגה של עשירים, שדאגה לאינטרסים של בעלי הקרקעות עתירי הנכסים. מפלגה כזאת הייתה יכולה להתקיים כל עוד הפרלמנט נבחר בידי תת־קבוצה זעירה ובעלת ממון בקרב האוכלוסייה. אף שהרפורמה של אותה שנה לא כוננה משטר דמוקרטי – היא רק הרחיבה את זכות הבחירה לכדי 20 אחוזים מכלל הגברים הבוגרים במדינה – היא הבהירה שפניה של אנגליה מועדות לכיוון דמוקרטי, ושסופה שתהיה לדמוקרטיה. ברור ש"מפלגת עשירים" לא הייתה יכולה להגיע לשלטון במסגרת משטר דמוקרטי, שכן עשירה ככל שתהיה האומה, העשירים לעולם לא יהיו בה הרוב. בפני המפלגה הטורית עמדו אפוא שתי אפשרויות: להשתנות ולהתפתח, או לגווע אט־אט בייסורים בד בבד עם התבססות השיטה הדמוקרטית. דישראלִי דגל באפשרות הראשונה. הוא רצה שהטורים יגלו אכפתיות נוכח בעיית העוני, שיתמכו בדמוקרטיה, שיהיו בעד הרחבת זכות הבחירה ושירחשו כבוד עמוק, בעל ניחוח רומנטי כמעט, למסורת של האומה – בקיצור, שיהיו בני־דמותו. ברם, שאיפותיו היו נשאות בגדר משאלת לב בלבד אלמלא עלה בידו לקבל לידי את הנהגת המפלגה. ואמנם, באחד התמרונים המוזרים ביותר בהיסטוריה הפרלמנטרית של בריטניה, השיג דישראלִי את מבוקשו.

חוק הרפורמה של 1832 היה יזמה של המפלגה הוויגית וזכה להצלחה אדירה בקרב העם. הטורים יצאו מן העניין אובדי עצות וקצוצי כנפיים. סר רוברט פיל היה למנהיג המפלגה וכדברי ג'ורג' מקולי טרוולין, מחבר הספר הקלסי, דברי ימי אנגליה, "הקים מחדש מפלגה 'שמרנית' משברי המפלגה 'הטורית' שנהרסה על ידי חוק הרפורמה הפרלמנטרית".⁴² ברם, השקפת העולם הטורית של פיל הייתה מרוככת וחיוורת, גישה ויגית אנמית אשר משכה אליה קולות ספורים בלבד מן המפלגה היריבה ולא הפיחה רוח חדשה באף אחד. הוא הנהיג, בלשונו של דישראלִי, "אנשים טוריים ואמצעים ויגיים".⁴³

פיל קיבל לידי את ראשות הממשלה באוגוסט 1841, לאחר שהוויגים הפסידו בהצבעת אמון ולאחר מכן גם בבחירות. כל עוד ניהלו פיל והשמרנים קהי השיניים את העניינים, לא היה דישראלִי אלא חבר פרלמנט זוט וממורמר, "סוס שחור" בעיני מנהיגות מפלגתו שלו. אך שעתו הגיעה, באופן בלתי צפוי, בשנת 1846, כאשר החליט פיל לבטל את חוקי התבואה שהטילו מכס על ייבוא דגנים. הסחר החופשי היה עניין ויגי מובהק. פיל ביקש לקדם את הנושא, והתעלם מן הטורים המושבעים והעיקשים ביותר במפלגתו. חברי קבוצה זו,

שבזו לסחר החופשי – ובעצם ביקשו למנוע את הצפתו של השוק בדגנים זולים מחוץ לארץ שיפגעו בעסקיהם – היו דרוכים ומוכנים למרד פנים-מפלגתי. אף שחוקי התבואה לא עמדו בראש מעייניו של דישראלי, הוא השכיל לזהות את ההזדמנות שנקרתה בדרכו להביס את פיל באמצעות הובלת ההתנגדות להצעתו. פיל אמנם הצליח לבטל את חוקי התבואה – אבל זמן קצר אחר כך מצא את עצמו בחוץ.

התרגיל של דישראלי שיסע את המפלגה. הממשלה נפלה, פיל התפטר, והוויגים עלו לשלטון. בחיבורם הססגוני תולדות הפרלמנט בעבר ובהווה (1895) תיארו ארנולד רייט ופיליפ סמית את הסיטואציה החדשה: "השמרנים, שהיו מפולגים לשניים בשאלת הסחר החופשי, ישבו משני עבריו של בית הנבחרים – כאשר תומכי החוק [הטורים] חולקים את ספסלי הליברלים עם הוויגים והרדיקלים, ואילו תומכי פיל [הטורים] תופסים את מקומם בספסלי האופוזיציה"⁴⁴ (מבנה בית הנבחרים מחייב את כולם לבחור צד מבחינה פיזית). דישראלי דרדר במתכוון את הגרוטאה הטורית אל פי תהום; רק מקץ עשרים ושמונה שנים ארוכות שבו השמרנים והיו לרוב ברור בבית הנבחרים. אולם כך עמד לרשותו של דישראלי פרק הזמן הדרוש כדי לעצב מן המפלגה המפוררת טוריות מסוג חדש.

למרות שדישראלי ניצל את תמיכתם הכנה בחוקי התבואה של כמה מחבריו כדי לגבור על פיל, הוא הודה עד מהרה שהחוקים הפרוטקציוניסטיים הללו הם חסרי ערך וכי אין כל אפשרות להחיותם. היו שכינו אותו עקב כך אדם חסר עקרונות, ואפשר בהחלט להבין את התרעומת שחשו. אבל הטרוניה העיקרית של דישראלי כלפי פיל לא הייתה קשורה לחוק זה או אחר אלא להעדר החזון של המנהיג-לשעבר, לעובדה שהוא לא השכיל לממש את הפוטנציאל הגלום במשנה הטורית. דישראלי בנה את המפלגה השמרנית החדשה בשנים שבהן לא הייתה בשלטון, ובתוך כך גיבש בעצם את המושג המודרני של "מפלגת אופוזיציה". בלייק כינה אותו "הפוליטיקאי הראשון שהגשים באופן שיטתי את הדוקטרינה שלפיה מחובתה של האופוזיציה להתנגד לממשלה. למעשה, ניתן אולי לומר שבנוהגו זה הוא יצר תקדים שעל פיו פעלו לאחר מכן כל ראשי האופוזיציה"⁴⁵.

בכל סוגיה שהיא, אם הממשלה הייתה בעד, דישראלי ראה לעצמו חובה להיות נגד. הוא האמין שמפלגה חייבת לייצג השקפת עולם עקבית וקוהרנטית – ולא שרשרת החלטות טקטיות חסרות כל כיוון מוגדר או בסיס פילוסופי. דישראלי סבר שמפלגה הפועלת בתקופה של התרחבות השיטה הדמוקרטית צריכה לנסח

את עקרונותיה בבהירות ובפשטות, באותיות של קידוש לבנה (רעיון לא רע אפילו היום).

אבל היו לכך שני סייגים. הוא ראה לעצמו חובה לשמש כאופוזיציה, אך אף פעם לא כמכשול; מעולם לא מנע מבית הנבחרים להצביע. יתרה מזו, כאשר המדינה הייתה במלחמה, הוא ראה את התמיכה במאמץ המלחמתי כחובתה של האופוזיציה. דישראלי לא התלהב ממלחמת קרים ואף אמר זאת במפורש; אף על פי כן, הוא הבטיח לבית הנבחרים שכל עוד הדבר תלוי בו, אף לא גנרל בריטי אחד הנלחם מעבר לים ייתקל בניסיון כלשהו של האופוזיציה "להמעיס במאמציו וללעוג לכישוריו".⁴⁶

ה

כך מצא עצמו דישראלי בעמדה שאפשרה לו לבנות מחדש את המפלגה הטורית. כיצד עשה זאת? בלב אישיותו ובלבה של משנתו עמדה ההערכה למסורת. הוא רצה שהמפלגה הטורית במתכונתה החדשה תגלם כבוד עמוק למסורת – שתהיה כתר מודרני המשובץ במרגליות עתיקות. רעיון זה היה פופולרי ביותר בבריטניה של המאה התשע-עשרה, שגילתה את "העתיד" ואת "העבר" בעת ובעונה אחת.

עמדתו של דישראלי הייתה דומה לגישתם של האדריכלים בארי ופוג'ין כאשר ניגשו למלאכת תכנון משכנו החדש של הפרלמנט, לאחר שהבניין הישן נשרף עד היסוד (פרט לאולם מפואר מימי הביניים וכמה שרידים אחרים) בשנת 1834. הפרלמנט החדש, החליטו האדריכלים, ייבנה מחומרים מודרניים ויתפקד כבניין מודרני לכל דבר – אך עליו להיראות כמו בניין מימי הביניים. לא היה בכך משום העמדת פנים או זיוף אסתטי, כי אם רצון כן לנצל את הרעיונות הטובים ביותר של העבר ובה בעת ליהנות מיתרונותיו של ההווה.

התוצאה הייתה הצלחה אדירה, והפרלמנט החדש נודע כאחד מן המבנים הציבוריים המרשימים בהיסטוריה. תוצאה דומה שאף דישראלי להשיג בבנייה מחדש של המפלגה הטורית. הרעיון הבסיסי שלו היה שהמפלגה השמרנית היא היא המפלגה הלאומית. הדבר נשמע פשוט, והוא אכן כזה, אך הוא שינה את פני הפוליטיקה. כמפלגה "לאומית", נדרשו הטורים להיות דמוקרטים ופרוגרסיבים ולהתעניין בגורל מעמד הפועלים והעניים – שהרי מפלגה

לאומית דואגת לכלל האומה, ולכלל המעמדות בקרבה; ואולם מעצם הגדרתם כ"לאומיים", היו הטורים מחויבים לנהוג כבוד עמוק גם במסורות ובמוסדות העתיקים של האומה. וכך ניסח זאת דישראלי:

במדינה פרוגרסיבית, השינוי הוא תמידי; השאלה הגדולה אינה האם עליך להתנגד לשינוי שהנו בלתי נמנע, אלא האם השינוי האמור צריך להתבצע מתוך כבוד להליכות, למנהגים, לחוקים ולמסורות של עם, או שמא עליו להתבצע מתוך כבוד לעקרונות מופשטים ולדוקטרינות שרירותיות וכלליות.⁴⁷

אם הטורים היו "לאומיים", הרי שהמפלגה הליברלית הייתה ("אם להדביק לה כינוי", אמר דישראלי, "כינוי אצילי – שהיא ראויה לו"⁴⁸) המפלגה ה"פילוסופית". בחיבורו "הצדקת החוקה הבריטית" הסביר דישראלי כי "המפלגה הטורית בארץ זו היא המפלגה הלאומית; היא המפלגה הדמוקרטית האמיתית של אנגליה". המפלגה ה"לאומית" היא גם המפלגה ה"אוניברסלית", כאשר תואר זה מתייחס "לכל המעמדות בבריטניה".⁴⁹ "אם עלינו למצוא כוחות חדשים שישמרו על כס המלכות העתיק ועל המונרכיה הקדומה של אנגליה", אמר דישראלי בפרלמנט, "אני מקווה שנוכל למצוא את העוצמה החדשה הזאת באנרגיות הממריצות של עם משכיל ובעל זכויות".⁵⁰ על פי דעה רווחת אחת, המובאת על ידי ססיל רות, אלמלא נפטר דישראלי ואילו היה זוכה להוסיף ולכהן כראש ממשלה גם בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה, הוא היה "מרחיב את זכות הבחירה ומעניק אותה גם לנשים; מהלך שהיה, לדברי הטיימס מן ה-13 ביוני 1884, 'הקלף השמרני המנצח' ששמר בשרוול".⁵¹

מכאן נולד אפוא הרעיון הרדיקלי החדש של "הדמוקרטיה הטורית" (דישראלי לא טבע את הביטוי אבל הרעיון היה שלו) – השמרנות שנושאת את עיניה אל האיש ברחוב: שמרנות בנוסח תיאודור רוזוולט, ג'ון קנדי, מרגרט תאצ'ר ורונלד רייגן, השמרנות שזכתה לעוצמה רבה כל כך בבריטניה ובארצות-הברית של המאה העשרים. ג'ון קנדי, למשל, תואם להפליא את הדפוס הזה: איש העם, מנהיג הנלחם בנחישות למען אמריקה. האם השפיע דישראלי על ג'ון קנדי? ובכן, כמו כל פוליטיקאי מערבי בדורו, קנדי הושפע עמוקות מצ'רצ'יל, שהושפע עמוקות מאביו, שהושפע עמוקות מ"דיזי".

בעיני דישראלי, הליברלים והשמרנים הם פרוגרסיביים בדיוק באותה מידה. אלא שהליברלים היו בעיניו אינטרנציונליסטים רציונליים, שהוטרדו מן השאלה "מה יאמרו הגרמנים", בעוד שהשמרנים היו פטריסטים רומנטיים, שהוטרדו יותר מן השאלה "מה היו אבות אבותינו אומרים". (ואמנם, בארצות-הברית של

היום, הרפובליקנים ה"לאומיים" מסתמכים בדרך כלל על חכמת העם וסמכות האבות המייסדים, ואילו הדמוקרטים ה"פילוסופיים" מסתמכים על חכמת האינטלקטואלים וסמכות האומות המאוחדות).

ההגדרה-מחדש של המפלגה הטורית נתנה אפוא מענה מושלם לבעיה קשה: כיצד לשמור על אותה מסירות כנה של הטורים למסורת ולמוסדות עתיקים, ועם זאת להוסיף עליה גם אמונה נלהבת בשיטה הדמוקרטית? זיהוי השמרנות עם ה"לאומיות" היה רעיון מזהיר, שצץ בראשו של דישראלי באופן טבעי. לא היה ולו שמץ של זיוף בשימוש שהוא עשה במושג "לאומיות" או במשמעות המיסטית העצומה שהוא ייחס לרעיון. מאז ומעולם הרגיש כך כלפי הלאומיות היהודית שלו עצמו, אשר מילאה תפקיד מרכזי בחייו ובהשקפת עולמו. בתור יהודי, הבין דישראלי היטב את כוחה של לאומיות עיקשת אך בעלת רוחניות עמוקה, ובתבונתו הנדירה השכיל להבין כי זהו הבסיס המתאים ביותר למשנה השמרנית-פרוגרסיבית החדשה.

ן

כיצד השפיעו רעיונות ועקרונות אלו על דרכו של דישראלי בניהול ענייני המדינה? הוא לא היה פרוגרסיבי פחות מגלאדסטון, והוא ביטל בלעג את הרעיון שלפיו הליברלים היו רחמנים יותר מן השמרנים. בדומה להוגה דעות טורי בולט אחר, תומאס קרלייל, תקף גם דישראלי את חוק העניים הריאקציונרי משנת 1834. "קרלייל ודישראלי לעגו לסטטיסטיקאים אשר סברו כי אפשר למדוד את מצב העניים בשכר ובמחירים, בצריכת מזון ובתוחלת חיים", כתבה גרטרוד הימלפרב, והיא מוסיפה כי בספרו של דישראלי סיביל – ובמובן זה אפשר להשוותו לדיקנס – ניכרת "תחושה של קרבה אמיתית למציאות החיים המפעפעת... אפילו המבקרים [של דישראלי] דיברו בשבח התלהבותו ככותב 'חברתי', בזכות ניסיונו לחפש ולמצוא את התשובות האמיתיות ביותר לשאלת מצבו של העם".⁵²

דישראלי היה אדם בעל מצפון חברתי מפותח, שעייגן את קריאתו לחמלה ולצדק חברתי במורשת היהודית שלו. "הסקסונים... והקלטים", כתב בחיבורו לורד בנטיק, "אימצו את רוב חוקיהם ורבים ממנהגיהם של השבטים הערביים הללו" (הכוונה ליהודים), "ולפיכך הם חבים להם חלק ניכר ממה שמסדיר את

עצם קיומם, ממה שמקל את הקיום הזה ומשווה לו תחושה של קסם. המוני העמלים נחים בכל יום שביעי בזכות החוק היהודי".⁵³

שלא במפתיע, הכהונה המפוארת של דישראל כראש ממשלה הניחה את רישומה בחקיקה שהייתה, לדברי בלייק, "הרפורמה החברתית הנרחבת ביותר שהועברה בידי ממשלה כלשהי במאה התשע-עשרה".⁵⁴ היסטוריונים אחדים מציינים שמעורבותו האישית של דישראל במלאכת החקיקה הממשית הייתה שולית, וכי על הפרטים שקד למעשה שר הפנים הנמרץ שלו ריצ'רד קרוס. עם זאת, אין להמעיט בתרומתו של דישראל לעניין. ככלות הכל, בשנות השבעים המאוחרות של המאה התשע-עשרה כבר היה דישראל זקן ועייף, ואי-אפשר היה לטעות בכוונותיו. הוא כתב ודיבר עליהן בפומבי ובמפגשים פרטיים, ברומנים ובמסות שחיבר. הוא השמיע אותן שוב ושוב כחבר פרלמנט זוטור ובכיר, בממשלה ובאופוזיציה, מעל במת בית הנבחרים ובכל רחבי המדינה, במשך כמעט יובל שנים.

כשם שדישראל ראה ב"לאומיות" תכונה מיסטית המשותפת לכל בריטי באשר הוא, כך הוא התייחס גם לאצולה ולמונרכיה כאל מוסדות לאומיים השייכים לכל אחד ואחד מן העם. הוא ייחס שליחות דמוקרטית לא רק למפלגה אלא גם לבית המלוכה הבריטי. בעיניו היו בני-האצולה מעין נציגי תלונות הציבור של העם; רק עליהם – מכל בני המעמד העשיר באנגליה – הייתה מוטלת החובה לדאוג לבני האומה כולה. גם בהקשר הזה נודע לרקע היהודי של דישראל תפקיד חשוב בעיצוב עמדותיו. היהודים היו בעיניו האריסטוקרטיה האמיתית של אירופה. לפיכך, כחבר במועדון היוקרתי והעתיק הזה, הוא התייחס באהדה לאצולה של אנגליה עוד בטרם הצטרף אל שורותיה (מאוחר יותר, אגב, הוצע לו גם תואר דוכסות, אך הוא סירב לקבלו).

עם תחילת כהונתו בת שש השנים כראש ממשלה, הסיט דישראל את כובד משקלו אל ענייני החוץ. שנתיים לאחר שנתמנה לתפקיד נעשה לרוזן מביקונספילד. מוניפני ובאקל, מחברי הביוגרפיה המפורסמת של דישראל (שפורסמה בפעם הראשונה בשישה כרכים בין השנים 1910 ל-1920), כתבו שהשם דישראל מעלה על הדעת "את מי שחיסל את פיל, מי שבנה מחדש את המפלגה השמרנית... את מקדם הדמוקרטיה הטורית. ואולם השם ביקונספילד מלווה באסוציאציות שונות לגמרי... של המדינאי האימפריאלי האירופי, השומר הנאמן של האינטרסים של ארצו בתקופה מכרעת בפוליטיקה העולמית, דמות רבת-השפעה בקונגרס האירופי".⁵⁵

מסירותו ליהדות נטעה בו יראת כבוד מעורפלת, רומנטית כלשהו, כלפי המזרח. הוא ראה ביהודים "ערבים" או "אסיאנים", ובחכמה היהודית ראה את "החכמה האסיאנית" שהייתה נר לרגליה של אירופה.⁵⁶ הודו הציתה את דמיונו (אחת הדמויות בטוקרד מציעה כלאחר יד להעביר את מרכז האימפריה הבריטית מלונדון לדלהי).⁵⁷ וגם בהקשר זה הולידו כיסופיו תוצאות מרחיקות לכת.

דישראלי הפך להיות "נציגו ומחדשו של הרעיון האימפריאלי באנגליה",⁵⁸ מדווחת הבריטניקה. ססיל רות ציין כי "החזון שלו בדבר קשר חדש בין אנגליה לנכסיה מעבר לים" הפך אותו "למייסד השני של האימפריה הבריטית במובן המודרני של המילה"⁵⁹ – אימפריה שעתידיה לשנות לבסוף את דמותה ולהפוך ל"חבר" של מדינות עצמאיות.

דישראלי היה האחראי הישיר לכך שהמלכה ויקטוריה נעשתה "קיסרית הודו" (הוא לא חשב שהיא תיקח ברצינות יתרה את ההצעה לאמץ את התואר, אולם זה בדיוק מה שעשתה). מטרתו הייתה הידוק הקשרים בין העם ההודי למלכה, שתיקח על עצמה להבטיח באופן אישי את כיבוד חוקיהם ודתותיהם של בני תת-היבשת. לשם כך רכש דישראלי בשמה של בריטניה נתח גדול מחברת "תעלת סואץ", בין השאר כדי להגן על הנתבי של האימפריה להודו. ועל רקע זה היה נחוש גם להשאיר את רוסיה מחוץ לקונסטנטינופול, משום שהאמין כי השתלטות רוסית על העיר הזאת תסכן את הנתבי להודו. בזכות עמדות אלו, ובזכות חתירתו הבלתי נלאית לבסס מחדש את השפעתה של בריטניה באירופה, נחל דישראלי הצלחה גדולה בקונגרס ברלין, שבו שורטטה מחדש מפת אירופה תוך השארת רוסיה מחוץ לקונסטנטינופול – מצב המוסיף להתקיים עד היום. "עד לפני כמה שנים היה זה אפנתי לגנות את המדיניות שלו", כתב ססיל רות בשנת 1951, "אך אלמלא הצליחה מדיניותו, ברי שרוסיה הייתה משיגה לעצמה כבר מזמן מוצא אל הים התיכון, ולכך היו יכולות להיות השלכות אדירות על ההיסטוריה העולמית".⁶⁰

אך מה בדבר רעיונותיו של דישראלי? מה נותר מהם כיום ומהו מעמדם? הלאומיות, בעיני דישראלי, הייתה הלך רוח, רגישות או תודעה הנובעת מן העבר. ומעצם היותה הלך רוח, לא ניתן בקלות לנסח את מהותה ולהעבירה הלאה באמצעות מילים. הפרט יכול להיות אטום כלפי ה"שדר" הזה; אך הוא יכול גם לשמוע אותו ולהדהד איתו יחד. "הקשב לקול המשורר!" אומר ויליאם בלייק,

אשר יראה עבר, הווה וגם עתיד
אשר אוזניו שמעו מילים מפי האל
אשר הילך בינות לעצי-התמיד.⁶¹

שאון רכבת הזמן השועטת קדימה נשמע לדישראלי כמוסיקה מופלאה. אם האדם רגיש דיו "להתחבר" ללאומיות שלו – להיות ער להיסטוריה, לאבותיו הקדמונים ולמוסדות העתיקים של מורשתו – הוא נעשה חלק מאורגניזם חי; הוא תופס את מקומו הראוי בתוך הישות החיה שנולדה עם היווצרות האומה שלו ואשר תמשיך לחיות כל עוד מוסיפה אותה אומה להתקיים. מבחינתו של דישראלי, הגישה הליברלית היא רציונלית והגיונית. אך השמרנות, בהיותה לאומית, היא פואטית ומלאת להט.

אחת המסקנות המעניינות שגזר דישראלי מתפיסה זו הייתה אמונתו שתלמידי בתי ספר הם טורים מטבעם. כיום רבים נוטים להניח שהאידיאליזם של ימי הנעורים מצמיח באופן אוטומטי השקפה ליברלית ושמאלנית. דישראלי החזיק בדעה ההפוכה: רצונו העז של האדם לשפר את פני החברה אינו נובע מאידיאולוגיה כזו או אחרת אלא מתחושת החובה המפעמת בו, תחושה אישית של אחדות עם האומה ועם ההיסטוריה שלה. ורעיון רומנטי זה, אמר, הוא מסוג הדברים המהלכים קסם דווקא על ילדי בתי ספר.

החובה והכבוד היו אבני יסוד בהשקפת עולמו של דישראלי. ההישג שהתגאה בו יותר מכל הייתה העובדה שחזר מקונגרס ברלין ובאמתחתו מה שכינה "שלום עם כבוד".⁶² דישראלי לא היה בשום אופן מחרחר מלחמה; על מלחמת קרים אמר שהייתה "צודקת אך מיותרת".⁶³ לעומת זאת, הוא האמין

בשָׁלוֹם המושג בזכות כוח, בזכות אומץ, בזכות נכונות ללא סייג למלא את חובתך ולגלות את גבורתך – רעיונות שמשכו פעם צעירים רבים, משום שהיו קשורים בקשר הדוק כל כך לרומנטיקה ולארוס. הקסם הזה עדיין לא התפוגג; על פי הערכות מסוימות, צעירים אמריקנים רבים נוטים כיום להיות שמרנים יותר מהוריהם.

את גישתו של דישראלי אפשר לנסח כך: הליברל אומר, בחוסר אמון נואש: "האם אינך חש את העולם שסביבנו? את מורת רוחו?" השמרן אומר, בחוסר אמון נואש: "האם אינך חש בדורות שקדמו לנו? במורת רוחם שלהם?" הליברלים חיים במישור "אופקי", קשובים רוחנית (כך הם מאמינים) לכל אומות העולם. השמרנים חיים במישור "אנכי", קשובים רוחנית (כך הם מאמינים) לאבותיהם ולדורות הבאים.

מרקס ודישראלי היו הפכים מושלמים – דומים במובנים מסוימים, מנוגדים בתכלית במובנים אחרים (כמו חלקיק ואנטי-חלקיק, המשמידים זה את זה ברגע שהם נפגשים). ואכן שניהם – שני יהודים בני המאה התשע-עשרה, שאבותיהם הטבילו אותם לנצרות, שפעלו בעיקר בלונדון, שסמכו על העוצמה הבריטית שתגן על העולם מפני הסכנה של רוסיה הצארית, שנפטרו מן העולם בהפרש של שנתיים זה מזה (דישראלי בשנת 1881 ומרקס בשנת 1883) היו המייסדים העיקריים של השמאל ושל הימין המודרניים. שניהם עסקו באובססיות במוצאם, אך מרקס, השמאלן האתיאיסט, סלד מיהודים, מיהדות, ומכל מה שקשור לדת, ואילו דישראלי, הימני האדוק, הרגיש אחרת. מרקס אמר, "פועלי כל העולם, התאחדו!" דישראלי אמר: "אנשי בריטניה כולם, התאחדו!" מרקס ראה בעיני רוחו מעמד אחד מאוחד בכל רחבי העולם. דישראלי רצה לחזות בהתאחדותם של כל המעמדות בארצו. לסוציאליסטים היו "אינטרנציונלים", אך לשמרנים מעולם לא היה כל צורך למזג את המפלגות הלאומיות שלהם בארגונים על-לאומיים.

ועם זאת, ההבדל בין השקפותיהם של מרקס ושל דישראלי אינו מייצג את המנעד האידיאולוגי האמיתי בין שמאל לימין. מרקס הוליד לא רק את השמאל המודרני אלא גם את הטוטליטריות. קצה הספקטרום שלו מוגדר באמצעות בושה; לעומתו, הקצה של דישראלי מוגדר באמצעות גאווה. הבושה הייתה כוח חזק בחייו של מרקס, כפי שמלמדת האנטישמיות שלו, שמקורה בשנאה עצמית. הטוטליטריות של המאה העשרים נוצרה (לא רק, אך במידה רבה) על ידי בושה. רוסיה של סטאלין וגרמניה הנאצית נולדו מתוך התבוסה המשפילה

שנחלו במלחמת העולם הראשונה. לא נוכל לעמוד על טיבו האמיתי של הרוע הפוליטי במאה העשרים מבלי להבין את התפקיד המכריע שהמפלה ותחושת הקלון מילאו בצמיחתו – ואבחנה זו נכונה היום בנוגע לטרור ולטוטליטריות של האיסלאם הקיצוני כפי שהייתה נכונה בעבר בנוגע לנאציזם ולבולשביזם. הליברלים המודרניים אינם דומים כלל לבולשביקים או לנאצים. הם קרובים יותר בדעותיהם לקצה של דישראלי מאשר לקצה של מרקס. ועם זאת, הליברלים בארצות-הברית, למשל, ייטו להתמקד יותר בפרקים המבישים של ההיסטוריה האמריקנית, בעוד שהשמרנים יבחרו להדגיש את ההיבטים מעוררי הגאווה בתולדות ארצם.

ח

תעלומה אחרונה לסיכום: אם היהדות הייתה יקרה כל כך לדישראלי, מדוע חי את חייו כנוצרי? ובכן, העניין כולו בטעות יסודו – אם כי, במובנים מסוימים, טעות שהייתה לטובה.

מבחינה דתית, כמו מהרבה בחינות אחרות, היה דישראלי ציפור נדירה. מומרים מיהדות לנצרות עוינים על פי רוב או את הנצרות (אם הם חשים שנאנסו לאמצה, מסיבה כלשהי) או את היהדות (אם השילו אותה מעליהם בהזדמנות הראשונה שנקרתה בדרכם). לחלופין, הם אדישים לכל דת באשר היא. דישראלי, כצפוי, לא התאים לאף אחת מן הקטגוריות הללו. הוא היה יהודי נאמן ומסור שאהב את הנצרות. הוא היה נוצרי רציני ואדוק שהיה מסוגל לומר (באמצעות אחת הדמויות מספריו): "מוסכם עלינו שהעולם הנוצרי סוגד בחציו ליהודיה, ובחציו האחר ליהודי. ועתה, יורשה לי נא לשאול עוד שאלה אחת. איזהו הגזע העליון, גזע הנערצים או גזע המעריצים?"⁶⁴ (עיוות הדוקטרינה הנוצרית מכוון כמובן, מתוך רצון להוכיח טענה כלשהי). בשעה שניטשה עסק בהמצאת הדבר שכינה "המורשת היהודית-נוצרית שלנו", בעיקר כדי למתוח עליה ביקורת, התקרב דישראלי יותר מכל אחד אחר אי פעם לעיבוד הרעיון הזה לפרטיו, והוא ביטא אותו בגאווה בהגותו שלו.

ואף על פי כן: אם אמנם אהב דישראלי את היהדות, מדוע לא שב אליה? הרי הוא השמיע דברים ברורים בעד זכותו של יהודי לשבת בפרלמנט. כאשר נבחר

לראשונה, זכות זו טרם הוקנתה ליהודים. לו נשאר יהודי, אפשר שהקריירה הפוליטית שלו הייתה נגדעת באֶבָה. ועם זאת, הוא היה אדם גאה, אמיץ ומתריס. אילו היה מגיע למסקנה שהיהדות מתאימה לו, לא היה נמנע מלשוב אל חיקה ולהתמסר אליה בכל מאודו. אם לא עשה זאת, הרי זה בגלל טעות; הידע שלו לקה בחסר.

מוניפני ובאקל ציינו כי "דישראלי תפס את הנצרות כיהדות ששוכללה".⁶⁵ מבחינה תיאולוגית, זאת הייתה אמונתו המרכזית. המקרא העברי היה בעיניו יצירה נשגבה ועם זאת חסרה. דישראלי התרשם עמוקות מן העובדה שישו, כאשר נתבקש לתמצת את בשורתו, ציטט שני פסוקים מן המקרא; בכל הנוגע למוסר, הנצרות – כך האמין – מתמצה אפוא ביהדות. בה בעת הוא סבר שהמקרא לבדו אינו יכול לשמש בסיס לדת מודרנית. הרעיונות היסודיים של ספר הספרים מתאימים לכל תקופה, אך הפרטים הספציפיים מתאימים רק לאותם היהודים שחיו בעבר הרחוק. לפיכך יש צורך במלאכת ריכוך וחישול של הגות זו כדי להפוך את הפלדה הגולמית ורבת־העוצמה שהיא מייצגת לכלי בטוח לשימוש עבור העולם המודרני. מן החרב היהודית היה צריך לדעתו לחשל אמת אוניברסלית. אילו רק קיבלו היהודים את האמת הזאת – הברורה עד כאב! – האמין דישראלי, הם היו מבינים מיד שהברית החדשה היא היא ההשלמה החיונית של המקרא, ובאורח טבעי לגמרי היו בוודאי מתנצרים כולם.

למרבה האירוניה, היהודים דווקא מקבלים, ותמיד קיבלו, את עיקרו של הטיעון הזה. הם ידעו היטב שאין אדם יכול לבסס את כל חייו על המקרא לבדו. משום כך, בעיני המסורת היהודית, התלמוד ("התורה שבעל פה") קדוש וקנוני לא פחות מן המקרא ("התורה שבכתב"). על פי דוקטרינה זו, התלמוד השיג בדיוק את מה שדישראלי מצא בברית החדשה. אין ליהודים צורך בברית החדשה כדי שזו תשלים את המקרא, מפני שכבר יש להם ספר כזה. טיעונו של דישראלי היה אפוא נכון בעיקרו, אף שהוא שגה כאשר השתמש בו כביקורת על מסורת אבותיו.

דישראלי היה ענק. אפילו הטעויות שעשה היו ענקיות. אחד משדות הבור הגדולים של המחקר המודרני הוא השפעתה העמוקה של התרבות היהודית העתיקה על התפתחותן של בריטניה וארצות־הברית המודרניות. פניה עוז־זלצברגר ערכה מחקר חשוב על השפעתו האדירה של המקרא, וגם (במקרים מסוימים) של ספרות חז"ל המאוחרת יותר, על הוגי דעות פוליטיים חלוציים כמו ג'ון סלדן, תומס הובס וג'ון לוק.⁶⁶ היא אף הראתה כיצד נוטים כותבי

ההיסטוריה האינטלקטואלית המודרנית להתעלם מהשפעה חשובה זו. סוגיות אלו עמדו גם במוקדו של כנס בנושא "ההבראיזם הפוליטי", שנערך לאחרונה בחסות מרכז שלם בירושלים.⁶⁷ ככל שבוחנים את הראיות, מתברר יותר ויותר שבבסיס המדינה המודרנית עומדים רעיונות יהודיים – מודרניים ועתיקים כאחד.

הקריירה של דישראלי היא רמז לכך שבתחום הספציפי הזה, עוד רב החומר הממתין לחשיפה.

דוד גלרנטר הוא עמית בכיר במרכז שלם ומרצה למדעי המחשב באוניברסיטת ייל. ספרו האחרון הוא "יפיה של המכונה" (בייסיק בוקס, 1998). המאמר המוגש כאן פורסם לראשונה ב"ויקי" סטנדרד בפברואר 2005.

הערות

1. (Benjamin Disraeli, *Tancred: The New Crusade* (Leipzig: Bernhard Tauchnitz, 1847 p. 61 (להלן "טנקרד").
2. Isaac Disraeli, *An Essay on the Manners and Genius of the Literary Character* (London: Printed for T. Cadell Jr. and W. Davies, 1795).
3. Isaac Disraeli, "The History of Gloves," *Curiosities of Literature in Three Volumes*, ed. Benjamin Disraeli (London: Routledge, 1895).
4. Isaac Disraeli, *Literary Character of Men of Genius*, ed. Benjamin Disraeli (London: Frederick, 1881).
5. דישראלי, טנקרד, עמ' 169.
6. Robert Blake, *Disraeli* (London: Methuen, 1967), p. 646 (להלן "דישראלי").
7. Benjamin Disraeli, *Lothair* (London: T. Nelson, 1915) (להלן "לויתר").
8. Arnold Wright and Philip Smith, *Parliament Past and Present* (London: Hutchinson, 1904). vol. i, p. 486 (להלן "הפרלמנט בעבר ובהווה").
9. T.E. Kebbel, *Lord Beaconsfield and Other Tory Memories* (New York: Mitchell Kennerly, 1907) (להלן "לורד ביקונספילד"), p. 70.

10. Winston Spencer Churchill, *Lord Randolph Churchill* (London: Macmillan, 1906), vol. i, p. 249.
11. *Encyclopædia Britannica*, 11th ed. s.v. "Benjamin Disraeli," pp. 569-570 (להלן אנציקלופדיה בריטניקה).
12. B.R. Jerman, *The Young Disraeli* (Princeton: Princeton, 1960), p. ix (להלן דישראלי הצעיר).
13. Benjamin Disraeli, *Coningsby* (Letchworth: J. M. Dent, 1933) (להלן קונינסבי).
14. Benjamin Disraeli, *Sybil* (Harmondsworth: Penguin, 1981) (להלן סיביל).
15. בלייק, דישראלי, עמ' 191.
16. Gertrude Himmelfarb, *Poverty and Compassion: The Moral Imagination of the Late Victorians* (New York: Alfred A. Knopf, 1991), p. 18.
17. ישעיה ברלין, "בנימין דישראלי, קארל מרקס וחיפוש הזהות", נוד הזרם: מסות בהיסטוריה של האידאולוגיה, ערך הנרי הארדי (תל אביב: עם עובד, 1986), עמ' 358.
18. W.F. Monypenny and G.E. Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*; *New and Revised Edition in Two Volumes* (London: John Murray, 1929), vol. ii, p. 1508 (להלן חייו של בנימין דישראלי).
19. מוניפני ובאקל, חייו של בנימין דישראלי, כרך ב, עמ' 1508.
20. Hesketh Pearson, *Dizzy: The Life and Personality of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield* (New York: Harper, 1951), p. 178.
21. www.dw-jotd.com/classic/famous_folk/disraeli.htm
22. ג'רמן, דישראלי הצעיר, עמ' 76.
23. Victoria, Queen of England, *Leaves from the Journal of Our Life in The Highlands from 1848 to 1861* (London: Folio Society, 1973).
24. מוניפני ובאקל, חייו של בנימין דישראלי, כרך ב, עמ' 389.
25. קבל, לורד ביקונספילד, עמ' 40.
26. John Milton, *Paradise Regained* (New York: Collier, 1962), p. 299.
27. William Blake, *Jerusalem* (London: Trianon, 1952).
28. William Blake, "Milton," *The Complete Poetry of William Blake* (New York: Random House, 1941) (להלן כתבי בלייק), pp. 837-838.
29. Benjamin Disraeli, *Lord George Bentick: A Political Biography* (London: Archibald Constable, 1905) (להלן לורד בנטיק), p. 314.
30. אנציקלופדיה בריטניקה, עמ' 565.
31. דישראלי, טוקרד, עמ' 55.

-
32. Cecil Roth, *Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield* (New York: Philosophical Library, 1952) (להלן בנימין דישראלי), p. 66.
33. קבל, לורד ביקונספילד, עמ' 66.
34. <http://www.victorianweb.org/history/pms/dizzy.html>.
35. ברלין, נגד הזרם, עמ' 360.
36. אנציקלופדיה בריטניקה, עמ' 570.
37. אנציקלופדיה בריטניקה, עמ' 565.
38. דישראלי, מנקרד, עמ' 153.
39. רות, בנימין דישראלי, עמ' 86.
40. בלייק, דישראלי, עמ' 753.
41. ברלין, נגד הזרם, עמ' 361.
42. ג'ורג' מקולי טרוולין, דברי ימי אנגליה, תרגם א' אריאל (רמת גן: מסדה, 1971), כרך ג, עמ' 133.
43. דישראלי, קוניסבי, עמ' 85.
44. רייט וסמית, הפרלמנט בעבר ובהווה, עמ' 494.
45. בלייק, דישראלי, עמ' 355.
46. בלייק, דישראלי, עמ' 359.
47. בלייק, דישראלי, עמ' 482.
48. בלייק, דישראלי, עמ' 482.
49. בלייק, דישראלי, עמ' 482.
50. בלייק, דישראלי, עמ' 232.
51. רות, בנימין דישראלי, עמ' 167.
52. Gertrude Himmelfarb, *The Idea of Poverty* (New York: Alfred A. Knopf, 1984), pp. 499, 144.
53. דישראלי, לורד בנטיק, עמ' 314.
54. בלייק, דישראלי, עמ' 553.
55. מוניפני ובאקל, חייו של בנימין דישראלי, כרך ב, עמ' 873.
56. רות, בנימין דישראלי, עמ' 57-95.
57. דישראלי, מנקרד, עמ' 296.
58. אנציקלופדיה בריטניקה, עמ' 570.
59. רות, בנימין דישראלי, עמ' 123.
-

-
60. רות, בנימין דישראל, עמ' 145.
61. בלייק, כתבי בלייק, עמ' 547–548.
62. בלייק, דישראל, עמ' 649.
63. בלייק, דישראל, עמ' 359.
64. דישראל, מוקד, עמ' 223.
65. מוניפני ובאקל, חיו של בנימין דישראל, כרך א, עמ' 857.
66. פניה עוזלצבגר, "שורשים יהודיים של הרפובליקה המודרנית", חכלת 13 (סתיו התשס"ג/2002), עמ' 89–130.
67. מרכז שלם, כיוס בנושא הבראזם פוליטי, ירושלים, 23–26 באוגוסט, 2004.